

Nizamidə folklor kökləri...

Nizami və folklor mövzusu müasir dövrdə bir çox tədqiqatçıların araşdırma mövzusu olub. Belə tədqiqatçılardan biri görkəmli tanınmış folklorçu alim

Sədnik Paşa Pirsultanlıdır. Onun tədqiqatlarında təhlillər toplanan materiallara söykənir. Şifahi qaynaqların zənginliyi Sədnik Paşa Pirsultanlı araşdırmalarında ən dəyərli cəhətlərdəndir...

Xalq yaradıcılığının yaddaşlarda yaşayan yadigarlarına yaxından bələd olan Sədnik Paşa Pirsultanlı onları yazılı qaynaqlarda dərhal müəyyənləşdirir və hər kəsdən daha sərrast seçə bilir. Folkloru yaddaşlardan itkisiz və qalıqsız bir şəkildə toplayıb öyrənən alim həm də uzun illər ərzində fenomen bir folklor yaddaşına malikdir. Bu zəngin ehtiyat ona imkan verib ki, o, elmi problem kimi folklor və ədəbiyyat əlaqələrini mükəmməl bir şəkildə araşdırsın. Bu xalis elmi bir problemdir və bununla belə Sədnik Paşayev də filoloji araşdırmalarda öz aktuallığını saxlamaqdadır. Digər məsələ isə milli təəssübkeşlik məsələsidir.

Folklorun milli düşüncənin ifadəsi olduğunu diqqətdə saxlayan Sədnik Paşa Nizami irsində Azərbaycan xalq yaradıcılığının ən müxtəlif janrlarını aşkarlamaqla onun tək cə əsərlərinin deyil, eyni zamanda düşüncəsinin türk milli dəyərlərindən qaynaqlandığını və ya başqa sözlə onun türklüyünü aydınlaşdırır.

Sədnik Paşa Pirsultanlıdan seçmələr:

Nizami şairlərimiz içərisində hamıdan artıq xalq yaradıcılığı xəzinəsindən istifadə edibdir...

Onun yaradıcılığında əfsanələr xüsusi yeri var. Əfsanələr bir folklor janrı olaraq mifə çox yaxın olan mətnlərdir. Əslində əfsanə gerçəkliyin mifoloji izahıdır. Amma bununla yanaşı əfsanə özündə mifoloji dünya modelini əks etdirən mühüm mətn qaynağıdır. Bu mətnlərdən milli düşüncə bərpa oluna bilər. Eyni zamanda əfsanədə tarix, coğrafiya, etnoqrafiya və s. bu kimi məlumatlar da spesifik şəkildə mövcud olur. Bu mənada əfsanə bir janr olaraq folklorşünaslığın ciddi problemidir.

Azərbaycanda ən qədim zamanlardan əfsanələr toplanmayıb, sistemə salınmayıb, öyrənilməyib. Eradan əvvəl V əsr yunan tarixçisi Herodotun əsərində məzmunu verilən Midiya əfsanələri göstərir ki, Azərbaycanda folklorun bu janrı çox qədim bir tarixə malik olub. Azərbaycanda əfsanələr ilk dəfə e.ə. V əsrdə qələmə alınsa da, bu sahədə azərbaycanlıların daha qədim bir ənənəyə malik olduqları aydındır. Bunu Herodotun göstərdiyi əfsanələrlə yanaşı, indiyə qədər respublikamızın müxtəlif rayon və kəndlərində yaşayan çoxsaylı əfsanələrin məzmunu və xarakteri də təsdiq edir. Bu əfsanələrin bir qismi məzmunu və surətləri ilə çox qədim dövrlərin baxış və görüşlərinə bağlıdır.

Sonrakı dövrlərin epik poeziyasında, o cümlədən Nizaminin əsərlərində istər Herodotun nəql etdiyi əfsanələrin, istərsə də digər qədim əfsanələrin izlərinə rast gəlirik. Ümumiyyətlə, folklorla qüvvətli şəkildə bağlı olan Nizami, əfsanələrdən daha çox istifadə edib, öz sənətini xalq əfsanələrindən aldığı kiçik süjetlərlə bəzəyib, ümumiləşdirib, qüvvətləndirib, xalqa yaxınlaşdırıb. Məhz buna görə də yazılı epik poeziyanın əfsanələrlə əlaqəsi məsələsini aydınlaşdırmaq üçün Nizami yaradıcılığı zəngin material verir. Bu mütəfəkkir şairin əsərlərində əfsanələrdən yerli-yerində istifadələrin xarakterini açmaq, faydalı nəticəsini göstərmək müasir ədəbi proses baxımından da faydalıdır. Bunları nəzərə alaraq, biz burada daha çox Nizami və Azərbaycan şifahi ədəbiyyatı problemi üzərində dayanmaq istərdik”.

Qədim Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında məlumat mənbələrindən biri də sözsüz ki, Nizami kimi dahi sənətkarın əsərləridir. Nizami şifahi ədəbiyyatın bir çox janrlarından istifadə etdiyi kimi, xüsusilə qədim eposdan da bacarıqla istifadə edib. Bu dahi sənətkarın “Xəmsə”sində yüzlərcə kiçik, böyük əfsanələrə, əsatirlərə təsadüf edilir. Bunlardan bəzilərini o, özü yaradıb, bəzilərini isə müxtəlif yazılı məxəzlərdən, şifahi ədəbi əsərlərdən

istifadə edərək yenidən işləyib, təkmilləşdirib, xalqdan alaraq yenidən xalqa qaytarıb. “Nizami dastanlarının başlıca mövzusunun, məlum olduğu üzrə, qədim hadisələr və əfsanələr təşkil edir”. Nizami özünə qədərki Şərq ədəbiyyatında və folklorunda mövcud olan ədəbi növlərdən və janrlardan da bacarıqla, yaradıcı şəkildə özünəməxsus tərzdə istifadə edib. Əlbəttə, Nizami bütün başqa mənbələrlə yanaşı, öz doğma xalqının yazılı və şifahi ədəbiyyatından daha geniş şəkildə faydalanıb.

Nizami və folklor probleminə bir sıra araşdırmalar həsr edilib: Nizami və “Dədə Qorqud dastanları”, Nizamidə xalq sözləri, xalq ifadələri və zərbməsəllər, Nizami yaradıcılığında Azərbaycan xalq mərasimləri və başqa məsələlər ayrı-ayrı tədqiqatçılar tərəfindən işlənib.

Nizami tədqiqatçılarının çoxu, xüsusilə Azərbaycan alimləri təsdiq edirlər ki, o, klassik şairlərimiz içərisində hamıdan artıq xalq yaradıcılığı xəzinəsindən istifadə edib. Bundan sonra alim problemi daha ciddi və dəqiq araşdırmaq üçün əsas istiqamətləri təsnif edərək müəyyənləşdirir: Nizaminin folklor əlaqələri müxtəlif şəkildə təzahür edir ki, bunları da əsasən üç qrupda tədqiq etməyi mümkün sayırıq:

1. Nizaminin bilavasitə istifadə etdiyi yerli əsatir və əfsanələr, yaxud da başqa folklor nümunələri.

2. Xalq ruhuna dərindən bələd olan müdrik sənətkar kimi Nizaminin özü tərəfindən yaradılmış folklor nümunələri və onların folklorda izləri.

3. Nizaminin həyatı ilə əlaqədar hadisələr, əsərlərinin süjet və motivləri əsasında yaranmış yeni folklor nümunələri, yaxud da el variantları kimi meydana gəlmiş yeni əsərlər.

Nizaminin Şərq əfsanələrindən daha çox faydalandığı səbəbdən xüsusi qeyd oluna bilməz. “Birincisi ona görə ki, əfsanələrdə lokallıq-milli mənsubiyyət, bir xalqa məxsusluq çox güclü olur. Belə ki, əfsanələr düşdüyü yeni folklor mühitində xeyli dəyişir, milli zəminlə çulğaşaraq yeni keyfiyyətlər qazanır, özümləşir. Həm də bir qayda olaraq, əfsanələr konkret coğrafi ərazi ilə, xalqın tarixi və görkəmli şəxsiyyətləri ilə bağlı olur. İkinci səbəb isə ondan ibarətdir ki, Şərq əfsanələrində Azərbaycan xalqının da öz payı var. Məsələn, “Əshabi-kəhf”, “Nuhun tufanı” və başqa əfsanələr buna misal ola bilər. Bu əfsanələr nəinki Azərbaycan xalqına məxsusdur, hətta bu əfsanələrlə bağlı yerlər də yurdumuzun ən qədim yaşayış guşələrindən biri olan Naxçıvan torpağındadır. “Əshabi-kəhf” və oradakı “Cənnət bağı”, Nuhla bağlı əfsanələrdə adları çəkilən İlandağ, Kəmçi və Ağrı dağları da Naxçıvanda və ona yaxın ərazilərdədir”.

Nizami qədim folklor nümunələrindən istifadəni başlıca yol saymayıb, yeri gələndə başqa mənbələrə də müraciət edib. Dahi şair folklordan aldığı kiçik süjetlər əsasında yeni incilər yaradıb. Bunu şairin epik əsəri olan “Sirlər xəzinəsi”ndəki bir sıra hekayətlər, o cümlədən “Süleyman və əkinçi”, “Bülbül ilə qızılquşun dastanı” və başqaları da təsdiqləməkdədir. Onlarla bu kimi nümunələrin tarixi-

müqayisəli təhlili alimə o qənaətə gəlməyə əsas verib ki, həmin örnəklər bilavasitə Azərbaycan folklorundan, xüsusilə onun ən qədim əsatir və əfsanə qaynaqlarından istifadə yolu ilə yaradılıb.

Ən çox diqqəti çəkən cəhət budur ki, “Xəmsə”dəki hekayətlər, onların süjet və motivləri ilə səsleşən, məzmunca yaxın olan folklor nümunələri (xüsusən əsatir və əfsanələr), bir qədər fərqli şəkildə olsa da, indi də Azərbaycan folklorunda mövcuddur. Belə mürəkkəb və çoxsahəli paralellər ilk dəfə məhz sonrakı araşdırmalar nəticəsində üzə çıxıbdır.

